

FEKETE ZSUZSANNA

A MAGYAR ADRIA EGYESÜLET ALAPÍTÁSÁNAK, KEZDETI ÉVEINEK RÖVID TÖRTÉNETE

„A Magyar Tudományos Akadémiában csütörtökön este igen népes értekezlet volt egy társaság megalapítása ügyében, amelynek célja az Adria és a magyar tengerpart földrajzi és természettudományi viszonyainak tanulmányozása, s a tengerészet, tengeri halászat és tengeri kereskedelem iránt az érdeklődés fölkeltése.” – írja a *Pesti Hírlap* 1909 novemberében Magyar Adria Társaság címszó alatt a Tudomány rovatban.¹ Az ülést Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vezette. Részt vett többek között Hermann Ottó néprajztudós, zoológus, Csánki Dezső történész, topográfus, a Magyar Országos Levéltár későbbi igazgatója, de a kormányzat részéről is volt képviselő Nagy Ferenc korábbi és Szerényi József aktuális kereskedelemügyi államtitkár személyében. Az ülés eredménye egy szűkebb bizottság kijelölése volt, amely a három hónappal későbbi alakulást készítette elő. A Magyar Adria Egyesületet (MAE) végül 1910. február 26-án alapították meg a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó termében.²

Társadalmi, politikai és tudományos eszmék mozgatták az alapítókat, ezért a Magyar Adria Egyesület 1910-es alapítását nem vehetjük vegytiszta tudományos szándéknak, mivel annál jóval összetettebb célokat képviselő szervezet volt. Az alapítók politikai irányultsággal rendelkeztek és legnagyobb vállalásuk, fő mozgatórugójuk a társadalmi érdeklődés felkeltése, a tájékozottság elérése volt, amelyhez a szükséges szervezést, mozgósítást kívánták biztosítani.³ Összehasonlításként, a Magyar Néprajzi Társaság (1889) szintén sok szakosztállyal alakult meg, azon reformkori elképzelés nyomán, hogy „Magyarország Európa kicsinyben” az ott élő néptöredékek gazdag hagyományvilága révén, továbbá egy másik allegória alapján, amely szerint Erdély tulajdonképpen egy múzeum, mivel számos műemlékkel rendelkezik. Ezért a Társaság életre hívását indokolta, hogy szükséges volt egy hagyomány felé forduló, folklór indíttatású szervezet alapítása, amely megmenti az egyébként feledésbe vagy pusztulásba vesző etnikai, történeti értékeket.⁴ A

¹ Magyar Adria Társaság, *Pesti Hírlap*, 1909/263. szám, 6–7. p.

² Egyesületi ügyek, *A Tenger*, 1911/1. szám, 56. p.

³ TÁPAY-SZABÓ László: *Magyar Adria*, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, Budapest, 1909, 12.p.

⁴ KÓSA László: A Magyar Néprajzi Társaság alapító eszméi, *Hitel*, 1989/22. szám, 39. p.

MAE ugyancsak rendelkezett reformkori gyökerekkel. Az eredeti kossuthi felhívás a közhagyomány által módosított „Tengerre magyar” felszólítása még a két világháború közötti MAE grafikákban is megjelent. Szintén a kezdetektől jellemző volt a történeti szemlélet, amely során az elfelejtett dicső múlt felevenítése volt a feladata a MAE-nek, hogy kutatásai és gyűjtése révén újra a magyar társadalom gondolkodásának része legyen az Adria.⁵ A MAE ezzel illeszkedik a Magyarországon a 19. század végét jellemző társaságalapítási láz folyamatába. Ugyanakkor fel kell tenni a kérdést, hogy milyen alapítói eszme, célkitűzések és tevékenységek tették egyeduróvá ezt az egyesületet?

Az egyesület közvetlen szellemi előzményének tekinthetjük Tápay-Szabó László újságíró, művelődéstörténész, 1909-ben a MAE későbbi támogatója, Rákosi Jenő laptulajdonos *Pesti Hírlap*­jában megjelent írását Magyar Adria címmel. Tápay-Szabó szerint a magyarság részéről két probléma áll fenn az Adriával kapcsolatban. Egyrészt a dualizmusban is jellemző kritika,⁶ miszerint a magyar állam nem forgatja vissza kellő mértékben a befektetett erőforrásait Fiumében és a magyar tenger­melléken, hiszen csak „Serényen dobá­lod millióidat a tengerbe, s szerényen megvonulsz büro­idban”⁷. Másrészt problémát jelent az elfeledett dicső magyar múlt, amelyre rá­rakódott a homok a tenger­melléken. Tápay hozzátette, hogy a helyi lakosság (horvát) sem tiszteli kellőképpen a magyarokat, amely szintén a magyar érvényesülést hátráltatja Fiumében és az Adrián. A megoldást nem a fegyveres konfliktusban látja, hanem a kulturális építkezésben, amely Tápay-Szabó szerint felér egy hadjárat­tal. Ezt tekinti egyedüli helyes és járható útnak.⁸ A helyi olasz lakosság támogatásával kulturális erődépítésről ír és arról, hogy „A kulturális intézmények a XX. században a nemzetek tekintélyének várai, nevük dicsőségének hirdetői.”⁹ Az elképzelést a kulturális nacionalizmus keretei között értelmezve tekinthetjük mozgalomnak, amely újjászületést hirdet, elsősorban morális értelemben, nem politika-helyettesítőként. A kezdeményezés a historizáló értelmiségtől eredeztetve a nemzeti közösség megteremtésére irányul és hirdet társadalmi és politikai újítást, újjászületés címszó alatt.¹⁰

Tápay-Szabó rövid írásában lete­sz­i a későbbi MAE alap­köv­ét azzal, hogy megalkotja az egyesület struktúráját és fő célkitűzéseit, az egyesület és tudományos bizottság viszonyát, a főtevékenységeket (kutatás, gyűjtés, előa-

⁵ A Magyar Adria Egyesület alapszabályai. Az 1914 május 24-én tartott közgyűlés által elhatározott módosítások szerint, *A Tenger*, 1915, 38. p.

⁶ L.: HAVASS Rezső: *Magyar kikötő, magyar hajózás*, Budapest, 1878, 1. p.

⁷ TÁPAY-SZABÓ: *i.m.*, 5. p.

⁸ *Uo.*, 6. p.

⁹ *Uo.*, 6. p.

¹⁰ HUTCHINSON, John: Kulturális nacionalizmus, In: CIEGER András – VARGA Bálint (szerk): *Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában, Szöveggyűjtemény*, MTA Bölcsészettudományi Központ, Történettudományi Intézet, Budapest, 2017, 20. p.

dás, ismeretterjesztés, kiadványok szerkesztése, szakfolyóirat megjelenítése) a tematikus szakosztályi felosztást, vezetőség és tagozat megválasztását. A Tápay-Szabó által leírt bizottság és egyesület érdeklődési köre kiterjed a történelemre, az irodalomra, a természettudományokra, úgymint a biológiára, az oceanográfiára, a meteorológiára, valamint a földrajzra is. Fő feladatának tekinti, hogy a múlt anyagi és tárgyi emlékeinek átmentésére buzdítson, mielőtt örökre eltűnnének. Ezek az elképzelések a tudományra támaszkodva, de mozgalmat hirdettek és fordulatot reméltek a társadalmi gondolkodásban a Magyarország tengeri kikötőjével kapcsolatos és a magyar tengermelléket historizáló érveléssel. Még ha némiképpen módosultak is az elképzelések és célok az alakulást követően, de azok lényegüket tekintve megmaradtak a MAE-ben.¹¹

A MAE kezdetének kijelölt 1909-es évben tehát Tápay-Szabó írása, valamint Berzeviczy szervezésében az előkészítő ülés együttes eredményeként született meg 1910-ben az egyesület. Az alapítás helyszínválasztása is szimbolikus jelentőséggel bírt, mivel hangsúlyozták vele a születő szervezet tudományos funkcióját. Az első ülésen megválasztották a legfontosabb tisztviselőket és kijelölték a szakmai szempontból akkor elengedhetetlen szakosztályokat.¹² A megválasztott vezetőség között volt: Gonda Béla mérnök, szakíró, a már említett Tápay-Szabó László, Csánky Dezső, továbbá id. Entz Géza zoológus, Erődi Béla nyelvész, földrajzi író, Fejérpataky László történész, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Filárszky Nándor botanikus, muzeológus, Feszt Aladár tanár, író, Kövesligethy Radó csillagász, Teleki Pál gróf, geográfus, későbbi miniszterelnök. Az alapítók is a szellemi élet szereplői voltak, ezzel szakmai és társadalmi tekintélyt is biztosítva a MAE-nek. Neves és meghatározó további tagok voltak az alapításkor a biológusok közül Apáthy István, Abonyi Sándor, Bolkay István, Garády-Gauss Viktor, Kümmerle Béla. A történész Márki Sándor is tag volt, továbbá a geográfus Havass Rezső, a közgazdasági író Németh József, a szépiró, újságíró Kenedy Géza. Az egyesület első védnöke Károly főherceg, trónörökös volt, a későbbiekben pedig Horthy Miklós kormányzó. Tiszteletbeli tag volt I. Albert monacói herceg, Haus Antal admirális és Rákosi Jenő.¹³ Mindhárom személy befolyásával segítette az egyesületet az elindulásban.

Egyesületi célkitűzések és tevékenységek

Gonda Béla elnök az egyesület alapításakor úgy fogalmazta meg, hogy a MAE „tudományos búvárkodás”-t fog végezni, mert: „Anyagi erőinkben

¹¹ *Magyar Adria Egyesület*, Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1912, 1–14. p.; *A Magyar Adria Egyesület alapszabályai*, *A Tenger*, 1914, 38–45. p.

¹² *A Tenger*, 1911, 48. p.

¹³ *A Magyar Adria Egyesület alapszabályai*, *A Tenger*, 1914, 46. p.

nem bizakodhatván, jövőnket csakis kultúránk erejére alapíthatjuk.”¹⁴ Tehát a Tápay-Szabó-féle kijelölt kulturális építkezés továbbra is hatott az egyesület feladatainak meghatározásakor. Gonda is azt tartotta az egyesület küldetésének, hogy a MAE kutatásaival a magyar nemzeti presztízst erősítse, ennek érdekében minél szélesebb körben kellett volna tudományos kutatásokat végezni, amelyeket kulturális és gazdasági érdekek szolgálatába lehetett volna állítani. Példaként álltak előttük az osztrák és az olasz hasonló tevékenységet folytató kutatócsoportok, amelyek már az 1860-70-es években megkezdték működésüket.¹⁵ A magyar Adria-kutatás megalapozása érdekében elsődlegesen egy saját fiumei tengerbiológiai állomást szerettek volna létesíteni és felvenni a kapcsolatot a fiumei tengerészeti hatóságokkal, csak úgy, ahogyan ezt Tápay-Szabó is megfogalmazta programadó írásában. Mindezek feltételei voltak, hogy megvalósíthatóak azokat a növény- és állattani gyűjtéseket, légköri, oceanográfiai méréseket, amelyeket célul tűztek ki. A misszióhoz tartozott még, hogy a nemzeti kultúrát gazdagítsák közvetlenül saját, kifejezetten tengerészeti, magyar történelmi és néprajzi magángyűjtemény létrehozásával. Az eredményeiket a hazai és a külföldi közönség elé szerették volna tární ismeretterjesztő és tudományos igénnyel, hogy elmélyítsék a köztudatban az Adria magyar vonatkozásait és, hogy itthon: a „tenger kultuszát belevigyük az egész magyar társadalomba”.¹⁶

A MAE célkitűzéseinek megértéséhez fontos megvilágítani, hogy Bécsben az Osztrák Tudományos Akadémia bevett gyakorlattal rendelkezett ekkor már tudományos kutatóutak szervezésében, finanszírozásában, amelyek során az alapításától (1847) az első világháború végéig körülbelül 300 expedíciót jegyzett, vagyis olyan utazást, amelynek célja a tudás gyarapítása volt. Az utazás a tudomány fejlődése során a kutatás motorjaként jelent meg, amely pedig a Monarchia érvényesülésének egyik fontos „soft power” eszköze¹⁷ volt az európai hatalmak versenyében. Tehát Bécsben mindenképpen presztízsz értékű volt egy-egy expedíció, vagy tudományos intézmény kiemelkedő tevékenysége, amely társadalmi jelentőséggel bírt.¹⁸

¹⁴ Gonda Béla elnöki beszédében hangzott el, 1911. június 1-én az MTA-n. Megjelent: *A Tenger*, 1911, 307. p.

¹⁵ BRÜCKNER, Eduard: Einige Ergebnisse der österreichischen Adriaforchung, In: *Schriften des Vereins zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntnisse*, Wien, 1916/56, 363–389. p.; CATTANEO-VIETTI, Riccardo – RUSSO, Giovanni Fulvio: A brief history of the Italian marine biology, *The European Zoological Journal*, 1/2019, 294–315. p., 299. p.

¹⁶ Gonda Béla elnöki beszédében..., 308. p.

¹⁷ A „soft power”, mint a kultúra és tudományos eredmények révén történő politikai befolyásolás technikája L.: HÖRCHER Ferenc: „Soft power” a reformkorban? A Széchenyiek tudománypolitikai céljai, *Korall*, 2015/62. szám, 5–28. p., 5. p.

¹⁸ FEICHTINGER, Johannes – MAZOH, Brigitte: *Die Österreichische Akademie der Wissenschaften 1847-2022. Eine neue Akademiegeschichte*, Bécs, 2022, 198. p., 220-221. p.

A MAE hosszútávú tervei a magyar tengerkutatásban hiánypótlóak voltak. Korábban vagy hadi- és kereskedelmi vonatkozásban foglalkoztak a tenger tulajdonságaival, vagy kevésbé szervezeten, egyéni kezdeményezések nyomán folytattak kutatást. A fiumei állami beruházások is inkább gazdasági, ipari fejlesztésekre irányultak. Erre is reflektálva, a MAE minden tengerészeti területen tevékenységet kívánt folytatni a lukrativitás, hasznosság jegyében. A tengerészet fogalmát is sokkal tágabb értelemben használták, vagyis minden, ami a „tengerrel kapcsolatos lehetett” jelentette a tengerészetet a MAE szóhasználatban.

1911-ben indult el *A Tenger*, amely a legfontosabb megvalósított célkitűzése volt az egyesületnek, hiszen a széleskörű tudományos igényű ismeretterjesztésnek nyújtott teret a szakfolyóirat, ezzel nemcsak kiváló kutatók és tudósok kaptak publikációs lehetőséget, de az új felnövő nemzedék is kipróbálhatta magát a kutatásban, a tanulmányírásban. Az összesen 34 évfolyamot megélt folyóirat reprezentálta az egyesületet a nyilvánosság felé. Kolosváry Gábor biológus összesítése alapján elmondható, hogy 1925 és 1940 között átlagosan évi 8 biológiai tárgyú tanulmány jelent meg. A húszas évek stagnálása után, 1933-at követően egyértelműen gyarapodott ezen tudományos írások száma. Az Adriával összesen 30 cikk foglalkozott, míg más tengerekről 41 írás jelent meg *A Tenger*ben. Kolosváry azt is megállapította, hogy a szerzők között több zoológus publikált, mint botanikus, amely mutatja a szakmai túlsúlyt az egyesületen belül az adott időszakra nézve.¹⁹ *A Tenger* egyrészt tudományos célokat szolgált, másrészt népszerűsítésre, tagtoborzásra is használták. Ki kell emelni, hogy a MAE nagy érdeme az is, hogy a tengerkutatás mellett a tengeri kereskedelem és a haditengerészet témáját is lefedte közérthető cikkeinek köszönhetően.²⁰ Kuriózumként lehet említeni, hadtörténeti tevékenységének eredményeként az Otrantói Emlékfüzetet, amelyet a május 15-i ütközet tizedik évfordulójára adtak ki 1927-ben. *A Tenger* különszámában több tanulmány szerepelt az ütközet ismertetéséről képekkel és táblázatokkal.²¹ További gesztusértékű esemény volt, a Szent István csatahajó vízrebocsátásakor ajándékozott Szent István plakett, amely a hajó tisztietkezőjét díszítette, ezen felirattal: „Amilyen szerencsével indította Szent István hazánk hajóját a történelem tengerére, az a szerencse kísérje Ő Felsége e hajójának minden útját.”²²

¹⁹ KOLOSVÁRY Gábor: A magyar tengerbiológia utolsó tizenöt éve, *Debreceni Szemle*, 1940/7. szám, 158–160. p.

²⁰ Egyedülálló és úttörő vállalkozás volt a sajtó korában, nemzetközi viszonylatban is. PELLERES Márton – ZSIGMOND Gábor: *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története (1868–1921)*, Szülőföld Könyvkiadó, Szombathely, 2021.

²¹ Otranto-Emlékfüzet, *A Tenger*, 1927, teljes füzet. A Hadtörténelmi irodalom rovatban is szemlézték a MAE ezen külön kiadását. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1927, 419. p.; *Katolikus Szemle*, 1927/8. szám, 496. p.

²² *A Tenger*, 1914/1. szám, 6–8. p. 1914. január 14-i számában közlik, hogy Szódy Szilárd szobrászművész alkotását adja át a Magyar Adria Egyesület a vízrebocsátás ünnepi eseményén. *Pesti Hírlap*, 1914/9., 10. p.; *Világ*, 1914/16., 15. p.

Az alapszabályban is rögzített, további sikeres célkitűzés volt, hogy a MAE könyvtárat építsen ki a cserekiadványokból és a részére küldött tengerészeti szakmunkákból. A modern polgári társadalmat átható pozitivista gondolkodás a természettudományok központi szerepének növekedéséhez vezetett, amelyet azonban sajátos módon kiegészített a romantika múltkultusza, historizáló attitűdje. Ennek eredményeként a könyvtárfejlesztés és múzeumalapítás, gyűjtemények kialakítása rendkívüli fejlődésen ment keresztül a 19. század végi Magyarországon.²³ Ezen folyamat része volt a MAE könyvtárának és gyűjteményeinek is a létrejötte, hiszen 1910-tól kezdve, a cserekiadványok és egyéb adományok folytán négyezer kötetes könyvállománnyal rendelkezett 1932-re. Igyekeztek mindezt katalogizálni, de a vissza nem hozott könyvek tucatjai átláthatatlanná tették az állományt.²⁴ A könyvtár folyamatosan gyarapodott, de nem volt állandó könyvtárosa az egyesületnek. Kiadványsorozata is volt az egyesületnek: a Magyar Adria Könyvtár részeként 14 füzet jelent meg 1935-ig,²⁵ valamint néhány tengerrel kapcsolatos egyéb munkát is kiadtak, mint például Horváth Jenő: *A magyar kormány Adria-politikája 1848/1849-ben*, vagy Rónay Tibor: *Hajós-Szótár*; Radványi Antal: *Lussin*; Havass Rezső: *Három dráma*. Az Adria Könyvtár valamennyi műve mai napig elérhető könyvtárakban és antikváriumokban.

A tengerkutatás, mint új tudományág magyar vonatkozásai

A tengerkutatás alapjait is lefektette a MAE, amelynek eredménye volt az 1913-as, majd az 1914-es expedíció. A két világháború között hazánk jelentősen lemaradt a többi országhoz képest, de a koppenhágai állandó bizottságba Gonda Bélának köszönhetően Magyarország is regisztrált tagnak a MAE-n keresztül, így az egyesület innen is mindig kapta az új, friss eredményeket, híreket.²⁶ Magyarországhoz csak érintőlegesen kapcsolódva ugyan, de a tengerkutatás előzményei Fiume vonatkozásában a 19. század második felére nyúlnak vissza, az európai tendenciáknak megfelelően. A csapadékmennyiséget, a léghőmérsékletet kezdték el feljegyezni, továbbá feltérképezni a tengerfenék domborzatát, megvizsgálni a tengervíz összetételét. Elsőként a fiumei magyar királyi tengerészeti hatóságok végeztek ilyen jellegű tevékenységet 1874 és 1877 között. A tanulmányutak kezdeményezője, a leMBERGI születésű

²³ KÓSA László: *Magyar művelődéstörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 367–368. p.

²⁴ *A Tenger*, 1932, 68. p.

²⁵ LUKÁCS Dezső: Ifj. Entz Géza – A múlt magyar tudósai, Budapest, 1984. <<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/ifj-entz-geza-10DE/ifj-entz-geza-es-a-magyar-adria-egyesulet-1149/>> (letöltve: 2022. 08. 24.).

²⁶ DR. KOCH Nándor: A Magyar Adria Egyesület huszonöt éve, *A Tenger*, Budapest, 1935/9–12. szám, 117. p.

Emil Stahlberger volt. A magyar királyi hatóság Stahlberger rendelkezésére bocsátotta a Nautilus hajót az Adria-kutató expedícióihoz, ugyanakkor a lényegi támogatást Ausztria adta. A felszerelésről, ellátmányról a bécsi Császári Tudományos Akadémia, a Császári és Királyi Tengerészeti Akadémia, valamint a Lloyd Gőzhajózási Vállalat gondoskodtak.²⁷ A Nautilus meglehetősen kisméretű hajó volt a tengeri utazáshoz, ezért hamarosan váltani kellett. 1875-ben már a Deli gőzyachtal indultak az expedícióra,²⁸ ami a kezdetét jelentette a szinte minden évben megszervezett kutatóútnak a tengeren, az első világháborúig bezárólag. A kisméretű hajóval könnyen tudtak mozogni az adriai szigetvilágban és a folyók torkolatán is fel tudtak úszni. Néhány kivételtől eltekintve, osztrák és olasz szakemberek vettek részt ezeken az utakon. Csak ritkán fordult meg magyar kutató közöttük, amely mutatja a tényleges magyar érdektelenséget, szemben más európai országokkal.

A magyar tengerkutatás kezdetének mindenképpen a nápolyi zoológiai állomás alapítását (1872)²⁹ tekinthetjük, ahol rövid időn belül megjelentek az első magyar kutatók. 1881-ben Trefort Ágoston miniszter és Markusovszky János miniszteri tanácsos kötötte meg az első szerződést a kutatóhelyre Nápolyba.³⁰ Később a zoológusokat és a botanikusokat fiziológusok, kémikusok követték. Ezen tudományos peregrináció hatására Fiume és a Quarnero térsége megismerésének, felderítésének munkájából is kivették részüket a magyar kutatók. A magyar kormány ugyanis létesített Fiumében egy kutatóállomást. A helyi hatóság alkalmanként rendelkezésre bocsátotta a Klotild nevű kishajóját. Ezeknek a kutatásoknak a lényege a szivacs- és osztrigatenyésztés, a gyakorlati halászat elősegítése, valamint a fauna tanulmányozása volt.

A mindössze két nagyszabású bejelentett magyar tengerkutató expedíció viszont már a Magyar Adria Egyesületnek volt köszönhető, amely alapításakor elhatározta az utak megszervezését. Központi szereplője ezen expedíci-

²⁷ Stahlberger Bécsben tanult fizikát a Politechnikumban, majd tanulmányai befejezésével a trieszti osztrák haditengerészeti Hidrográfiai Intézetben dolgozott. 1867-től a fiumei Tengerészeti Akadémián tanított. ALEBIC-JURETIC, Ana: Emil Stahlberger - The spiritus movens in early scientific research of the Kvarner Bay and the Adriatic Sea, *Jahrbuch für Mitteleuropäische Studien* 2018/1019, Herausgegeben vom Mitteleuropazentrum an der Andrassy Universität Budapest, Nap New Academic Press, 221-230. p.

²⁸ WOLF Gyula - LUKSCH József: *Az Adria és Magyarország részvétele az adriai tengeren végzett természettani buvárlatokban. Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás alkalmából*, Budapest, 1896, 5-12. p.

²⁹ Az alapítás dátumáról több helyen szerepelt a magyar források között 1874, esetenként hozzátéve, hogy 1873-tól már fogadták a kutatókat. Az intézmény honlapján található történetben egyértelműen az 1872 márciusát írják az alapítás dátumnak. Stazione Zoologica Anton Dohrn Napoli: <<https://www.szn.it/index.php/it/chi-siamo/la-nost-ra-storia>> (letöltve: 2022. 06. 10.).

³⁰ Összesen 29 magyar kutató jutott ki 1970-ig Nápolyba kutatni. LUKÁCS Dezső: A nápolyi Acquario és a magyar kutatók, *Természettudományi Közöny*, 1974/2. szám, 68. p.

óknak Leidenfrost Gyula zoológus, biológus volt, aki mindkét alkalommal vezette a magyar szakmai csapatot. Az első expedícióról 1914-ben 50 oldalas beszámolója jelent meg *A Tengerben*, amelyben írt az Adria-kutatás történetéről, a magyar vonatkozás előzményeiről, a magyar Adria-kutató bizottság jelentőségéről, az expedíció résztvevőiről, legénységéről, hajójáról, útvonaláról és az eredményeiről.³¹ Az első expedíció időpontja az 1913. október 10. és 31. közötti időszak volt. Fiuméből indult és haladt végig az Adria keleti partvidékén, egészen a Kotori-öbölíig. Az Adria-kutató bizottság elnöke, Kövesligethy Radó javasolta a résztvevőket, akiket a bizottság ezután megválasztott: dr. Réthly Antalt, a Meteorológiai és Földmágnességi Intézet asszisztensét, dr. Koch Nándor geológust, tanárt, dr. Kormos Tivadar magyar királyi geológust, Szilber Józsefet, az Egyetemi Szeizmológiai Intézet asszisztensét, dr. Soós Lajos múzeumi őrt, egyetemi tanárt, dr. Hankó Béla egyetemi tanársegédet és Leidenfrost Gyulát.³² Az utazás kellő támogatottságot és figyelmet kapott és a szakmai felkészülés is megfelelő volt ahhoz, hogy a körút sikeres legyen. Egyrészt osztrák és magyar állami – a pénz, hajó, legénység terén – támogatást kaptak, másrészt magánszemélyek is adományoztak a tudományos vállalkozásra. Szakmai felkészülés kapcsán Leidenfrost néhány hónappal korábban részt vehetett haditengerészeti engedéllyel, Haus Antal admirális közbenjárásával, egy osztrák Adria-kutató tanulmányúton, amely révén tapasztalatokat szerzett és ezeket felhasználta a magyar expedíció szervezése és lebonyolítása során. Az expedícióról és annak indulásáról beszámolt a *Pesti Napló*, *Budapesti Hírlap*, *Az Újság* is többek között.³³ Valamint az indulásig is újra leközltek az expedíció névsorát, az utazás célját. *A Világ* tudósítást közölt a viharról, amelybe a Najade keveredett az expedíció során és amely így veszélyeztette annak megvalósítását, majd a kutatás sikereiről, az elvégzett vizsgálatok magas számáról³⁴ és végül a hazaérkezésről is.

A MAE elképzelése szerint, évente négy alkalommal szerettek volna magyar tengerkutatók 3-4 hetes expedíciókat szervezni. Évszakonként mindig ugyanazokon a szelvényállomásokon állapították volna meg az adott mélységben lévő hőmérsékletet, só- és gáztartalmat, valamint begyűjtötték volna a lebegő állatokat és növényeket, megfigyelve a változásokat.³⁵ A nehezen megszerezhető anyagi fedezet megteremtésére, Tápay-Szabó László főtitkár javaslatára nyitottak egy hajóalapot, amelyre gyűjteni kívánták a pénzt a kutatóhajóra és az expedíciókra.

³¹ LEIDENFROST Gyula: Az első magyar Adria-expedíció, *A Tenger*, 1914, 71–121. p.

³² Uo., 81–82. p.

³³ Az Adria-kutató expedíció, *Pesti Napló*, 1913/232. szám, 16. p.; *Budapesti Hírlap*, 1913/232. szám, 15. p.; *Az Újság*, 1913/233. szám, 11. p.

³⁴ Az Adria-expedíció a dühöngő tengeren, *Világ*, 1913/247. szám, 11. p. Valamint néhány nappal később a *Budapesti Hírlap* már Dubrovnikból/Ragusából továbbította az expedíció beszámolóját. *Budapesti Hírlap*, 1913/252. szám, 12. p.

³⁵ HALTENBERGER Mihály: *Tengerészeti földrajz*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1965, 64. p.

A második expedíciót lényegesen gyorsabban sikerült megszerveznie az egyesületnek, köszönhetően a már kialakított kapcsolatoknak és ügyintézési csatornáknak. 1914 áprilisában meg is valósult a második magyar Adria-kutató expedíció. A *Budapesti Hírlap* fumei tudósítója is beszámolt a kutatóútról, amelyet Leidenfrost Gyula vezetett ismét, mint az Adria Egyesület titkára. Részt vett Marcell György, a Meteorológiai Intézet adjunktusa, Koch Nándor, Maros Imre, a Földtani Intézet geológusa, Kormos Tivadar, Maucha Rezső a Halélettani Intézet asszisztense, Kammerle Jenő múzeumi őr és Szüts Andor a Nemzeti Múzeum zoológiai osztályáról.³⁶ A visszaérkezésük időpontja 1914. május 12-e volt Fiumébe.³⁷

A korábban összegyűjtött műszerek jelentős része megsemmisült, mivel nem volt biztos tároló helyiségük Fiumében, ezért újakat kellett ismételtén beszereznie az egyesületnek. Azonban I. Albert monacói herceg adományával szerencsésen pótolni tudták a hiányokat, mint például a víz- és mélységmérőket. Barry Richárd lovag és tengerészkapitány közbenjárásával sikerült egy helységet szerezni tárolásra a fumei akadémián. Ezenkívül beszerezték a szükséges szakirodalmat úgy, hogy felvették a kapcsolatot más tengerkutató szervezetekkel. A legtöbb esetben sikerült is kiadványokat cserélni.³⁸ Olyan adományok érkeztek, mint az angol kormány által ajándékozott Challenger-expedíció kiadványai 43 kötetben, vagy a monacói herceg Princess Alice-expedíció eredményei. Ezenkívül Párizs, Hamburg, Póla, Zágráb, New York, Triest, Washington, Róma, Bordeaux városok intézményei küldtek könyveket, folyóiratokat. Még a japán császári kormány részéről is érkezett adomány,³⁹ így 1914-re jelentős könyvtárrá duzzadt a MAE gyűjteménye.

Az expedíciókon összegyűjtött anyagokat, kutatásokat a tengerkutató bizottság külön folyóiratában, vagy füzetsorozatában jelentették volna meg a *Magyar Tengerkutató Bizottság Közleményei* cím alatt.⁴⁰ Ezeket a füzeteket magyarul és idegen nyelven is tervezték megírni, Gonda, Kövesligethy és Leidenfrost vállalták a szerkesztési feladatokat, azonban mindezt már nem sikerült megvalósítani a világháború miatt. A magyar expedíciók sikeresek voltak, gazdag anyaggal tértek haza, de ezeknek a teljeskörű feldolgozása elmaradt az egyesület működésének ideje alatt. A szervezet történetének utolsó szakaszában, a MAE legfiatalabbjai közül Kolosváry Gábor volt az, aki ismét elővette az anyagokat és igyekezett feldolgozni, valamint hozzá és Pell Mária zoológushoz fűződik az expedíción összegyűjtött 500 darabos szivacsgyűjtemény 1942-es hazahozatala is Zágrábból, amely még 1926-ban került kutatási

³⁶ A Magyar Adria-kutató expedíció, *Budapesti Hírlap*, 1914/91. szám, 10. p.

³⁷ Az Adria-expedíció megérkezése, *Budapesti Hírlap*, 1914/111. szám, 15. p.

³⁸ *A Tenger*, 1914, 244. p.

³⁹ *A Tenger*, 1914, 310. p.

⁴⁰ *A Tenger*, 1915, 222. p.

céllal oda. A szivacsgyűjtemény a Nemzeti Múzeum tulajdonába került az egyesület más, korábbi gyűjteményeihez hasonlóan.⁴¹

A MAE másik sokáig vitt projektje volt a kutatóhajó vásárlása, amelyet több stratégiával is igyekeztek megvalósítani, eredménytelenül. A *Budapesti Hírlap* 1902 októbere óta gyűjtött magyar iskolahajóra, a nemzeti tengerészet megteremtésére, valamint a Fiumében végzett magyar tengerészek tanítására,⁴² amely eredményeként 33 000 korona gyűlt össze. Ezt az összeget a MAE nyílt levélben kérte el saját kutatóhajó vásárlásához.⁴³ A pénzt 1914 novemberében adta át a hírlap Gonda Bélának a laptulajdonos, Rákosi Jenő közreműködésével. Az összeg addigra 43 000 koronára nőtt.⁴⁴ A *Budapesti Hírlap* számos szoborra, közügyre hirdetett gyűjtést, amelyek egyike volt az iskolahajó-ügye, amely Solymássy E. Oszkár tengerészkapitánynak, az Atlantica Rt. egykori igazgatójának, a fiumei tengerészeti iskola igazgató-helyettesének nevéhez fűződik, aki szintén részt vett a MAE tevékenységében, leginkább ezen hajóvásárlás kapcsán, 1912-ben bekövetkezett váratlan haláláig.⁴⁵ A terv azonban nem valósult meg a világháború kitörése miatt, hiába fogalmazta meg a MAE a kutatóhajó vásárlását a legfontosabb célként az Adria-kutatás érdekében. Elő szerettek volna teremteni összesen 50-60 000 koronát, amiből fel is szerelhetnék volna a hajót. I. Ferenc József magánpénztára terhére e célra adományozott a MAE-nek 2000 koronát,⁴⁶ amely elindította a saját gyűjtésüket a kutatóhajóra. A király példáját követte Lánczy Leó országgyűlési képviselő 1000 koronás felajánlásával, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank is 1000-et, az Adria Tengerhajózási Rt. 2000-et, Magyar Általános Hitelbank 1000, Magyar Keleti Tengerhajózási Rt. 1000, Magyar Folyam-tengerhajózási Rt. 500 koronát adományozott. Haus Antal, Berchtold külügyminiszter adott még támogatást, Polgár Iván székesfehérvári tanár pedig gyűjtést szervezett a cél érdekében. Első körben önállóan 9000 korona gyűjtöttek össze a 60 000-ból,⁴⁷ amelyhez hozzáadódott a hírlap gyűjtése.

A kutatóhajó terve a harmincas években ismét előkerült. 1932-ben az egyesület elhatározta, hogy a kutatóhajó helyett, úgynevezett nemzeti hajót fognak vásárolni és berendezni, amelyre ismételten gyűjtést szerveznek. Ezen nemzeti hajó, amely utazásai során reprezentálta volna külföld felé is Magyarországot, párhuzamba állítható az 1920-as évek végi kezdeményezéssel, a híres Justice for Hungary repülő világműködési úttal, amely, mint teljesítmény

⁴¹ *A Tenger*, 1942, 41. p. Ötszáz szivacs útja Zágrábtól Budapestig, *Ujság*, 1942/272. szám, 8. p.

⁴² *Budapesti Hírlap*, 1902/294. szám, 2-3. p.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1913/254. szám, 45. p.

⁴⁴ *Budapesti Hírlap*, 1915/1. szám, 12. p.

⁴⁵ *Budapesti Hírlap*, 1912/269. szám, 13. p.

⁴⁶ *A Tenger*, 1913, 458. p.

⁴⁷ *A Tenger*, 1913, 536. p.

kívánta felhívni a nemzetközi figyelmet az elszigetelt Magyarországra és egyben szolgálni a revíziós propagandát. További kezdeményezés irányult 1934-ben egy motorcsónakos, óceánt átszelő útra, amely során a célállomásokon a hajó kikötött volna és a résztvevők Magyarországot népszerűsítő előadásokat tartottak volna a helyieknek. Állami támogatás és más erőforrás híján azonban nem tudott megvalósulni ez a sajátos propagandisztikus vállalkozás.⁴⁸ Ehhez képest a MAE-féle nemzeti hajó több volt, hiszen iskola- és kiállítóhajó funkciót is ellátott volna tengeri kirándulások alkalmával, de ugyancsak propagandisztikus célokra használhatták volna.⁴⁹ Az egyesületnek mind a vezetősége, mind pedig a tagsága kiöregedőben volt, ezért a hajót egyben az utánpótlás kinevelésére is szánták. Az első adományozó a célra Mária Amália Dorottya főhercegnő volt, aki 100 pengőt ajánlott fel és Erzsébet főhercegnő, aki pedig 25 pengőt.⁵⁰ Azonban ez a kezdeményezés sem valósult meg soha.

Ugyanígy sikertelen elképzelés volt a Magyar Tengerkutató Intézet és a Magyar Flottaegyesület, utóbbi szintén a tagság frissítését, megújítását szolgálta volna. Sikeres volt viszont az ismeretterjesztés, hiszen a kiadványok mellett előadásokkal, rádióadásokkal is széles közönséghez elértek,⁵¹ vidéki városokba is eljutva. Képek és ábrák vetítésével tartották az előadásait, az alkalmakat az újságokban is hirdetve.

Az egyesület lelke, a tagság

Az egyesületi tagság tekintetében elmondható, hogy a MAE alakulásakor rendkívül sokszínű érdeklődési körrel rendelkezett, amit tükrözött szakosztályainak gazdagsága (7 szakosztály és egy bizottság) is és hogy az alapítónak nagyszabású terveik voltak az egyesülettel. Rengeteg tagra számítottak, országos szintű egyesületté szerettek volna válni. Nemzetköziségre törekedtek, egyszerre akartak tudományos eredményeket produkálni és széles körű ismeretterjesztő tevékenységet folytatni. Az általános társadalmi pártfogás mellett állami támogatásokra is számítottak. A *Tenger* című folyóiratban is a publikáló egyesületi tisztségviselők a legtöbb esetben egyetemi tanárok, botanikusok, zoológusok, geológusok voltak, de akadt köztük csillagász is. Azonban egyesületi tagságot bárki szerezhetett, aki megfizette a tagdíjat és a későbbi egyesületi székházban részt vehetett a klubéletben és a rendezvényeken, valamint a tagoknak a *Tenger* folyóirat is járt, illetve más egyesületi kirándulásokra, kiadványokhoz is kedvezményeket biztosítottak számukra.

⁴⁸ ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Regio Könyvek, Budapest, 2002, 44–45. p.

⁴⁹ *A Tenger*, 1932, 27. p.

⁵⁰ *A Tenger*, 1932, 54–55. p.

⁵¹ DR. KOCH: i.m., 111–120. p.

A MAE 1911-es első rendes közgyűlésén 305 fő volt a tagság létszáma és 361 azoké, akik előfizetői voltak az egyesületi közlönynek. Ezért a laikusok nem is tettek különbséget a kettő között, ugyanakkor a MAE számított közönségre a hadseregben és a haditengerészetnél szolgálatot teljesítőkre is, azonban miniszteri engedély nélkül ezek a személyek nem csatlakozhattak a rendes tagsághoz, csak az előfizetők táborához. A MAE felfogása szerint tehát 1911-ben 666 fő volt a tagsága, ehhez csatlakozott még a 64 pártoló tag. Az első évek eredményeinek örültek, de nagyobb szabású céljaik eléréséhez több tagra volt szükségük, ezért népszerűsítő felolvasásokat szerveztek és előadásokat tartottak vidéken is.⁵² Ehhez volt szükséges rögtön a kezdeteknél egy székhelyre, ahol az adminisztráció, igazgatósági, választmányi ülések, szakülések, egyesületi könyv- és irattár mellett ezek az előadások is tartósan helyet kaphattak.⁵³ Ezen állandó hely volt a pesti kiskörúti székház, amely hosszú éveken át volt az egyesület otthona, a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Magyar Nemzeti Múzeum között álló lakóépületben bérelt lakás, a Múzeum körút 10. szám alatt.⁵⁴

A szakosztályok közül kiemelt fontosságú volt az Adria-kutató bizottság, amely közel félszáz taggal alakult meg (ezzel a legmagasabb létszámú csoport a szakosztályok között), akik között voltak Kolozsvárról, Nagyenyedről, Fiuméből, Ógyalláról, Budapesten kívül, és itt tűnt fel az első női tagja az egyesületnek, Pell Mária. A bizottság elnöke mindvégig Kövesligethy Radó volt. Az elnökséghez tartozott Lóczy Lajos geológus, Klupathy Jenő fizikus, Ilosvay Lajos kémikus, Horváth Géza zoológus, és a biológia, zoológia több képviselője között id. Entz Géza, Daday Jenő és Apáthy István.

A világháború ideje alatt is tudott növekedni az egyesület. 1917-ben a rendes tagok száma 848 fő volt. A rendes tagokon kívül az egyesülethez lehetett csatlakozni pártfogó vagy alapító tagként is megfelelő nagyságú befizetés esetén. 18 pártfogó – mint Szeged szabad királyi város tanácsa, vagy Weiss Manfréd Lószer, Acél és Fémművei Részvénytársaság – és 116 alapító – mint Festetics Pál gróf, Arad szabad királyi város, vagy az esztergomi főkáptalan – taggal rendelkezett. A rendes tagok között volt tanuló, tanár, kereskedő, ügyvéd, lelkész, haditengerész, korvett-hadnagy, valamint több dunántúli község.⁵⁵ 1918-ban már 1408 fő volt a tagság létszáma a 23 pártfogó, 149 alapító és 163 pártoló taggal együtt.⁵⁶

⁵² Egyesületi ügyek, *A Tenger*, 1911, 310. p.

⁵³ *A Tenger*, 1911, 418. p.

⁵⁴ Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 1912/4, 522. p.

⁵⁵ Egyesületi ügyek, *A Tenger*, 1917, 367–368. p. Blaschek Vilmos, a soproni járás főszolgabírája jelentett be együttesen ezen településeket. A történet érdekessége, hogy mindegyik Ausztriához került a trianoni békeszerződéssel.

⁵⁶ Egyesületi ügyek, *A Tenger*, 1918, 154. p.

Az egyesület az első világháború idején is meg tudta őrizni optimizmusát, lendületét és progresszív szakaszban volt, így erejét tovább tudta növelni. Egyesületi jegyzőkönyvek hiányában a folyóiratukban közölt adatok alapján tudhatjuk, hogy ezzel szemben 1935-ben már azzal a gonddal küzdöttek, hogy egyrészt a tagság előregedett és sokan közülük elhunytak, másrészt még többen kiléptek. 1934 végére már csak 252 fős volt a tagság. Ehhez hozzáadódott a folyóiraatra külön előfizetők maroknyi létszáma 32 fővel. Az 1930-as években neves tagjai voltak az egyesületnek ifj. Entz Géza, Filárszky Nándor, Haltenberger Mihály geológus, Hankó Béla, Harmos Eleonóra földrajzi szakíró, Hézsér Aurél földrajzi szakíró, Horváth Jenő történész, Koch Nándor, Kormos Tivadar, Leidenfrost Gyula, Maucha Rezső, Mladiáta János tengerészkapitány, Moesz Gusztáv botanikus, Pell Mária, Prinz Gyula geológus, néprajzkutató, Réthly Antal, Schwalm Amadé geológus, Somogyi József szobrász, Szilber József, Szüts Andor, Tápay-Szabó László, Vadász Elemér geológus. Külön említve a tengerészeti irodalom képviselőit, akik a folyóiratban adták közre írásaikat: Beck Zoltán, vitéz Bornemissza Félix, Edvi-Illés Lajos, Gramantik Mihály, Hardy Kálmán, Horn Ervin, Kertész József, Kamp József, Rónay Tibor, Scholtz Andor és Wulf Olaf.⁵⁷ Mindemellett a MAE tagjai egyéni életpályájukon sikeresnek bizonyultak és elismerésekben részesültek később is, még az 1930-as években is, mint például az 1912-től a földrajzi szakosztály tagja és 1930-tól egyesületi alelnök, Haltenberger Mihály, aki a kormányzótól kapott elismerést kutatásaiért,⁵⁸ vagy az egyesület pártfogójának és alapítójának, Csizsárik János püspöknek adományoztak magyar érdemkeresztet csillaggal. Cholnoky Jenő földrajztudóst az Angol Földrajzi Társaság tagjává, Horváth Jenőt a történeti, földrajzi és közgazdasági szakosztály alelnökét pedig a Royal Historical Society rendes tagjává választották.⁵⁹ Marczell György a honvédelmi miniszter előterjesztésében kapott díjat tudományos tevékenységéért.⁶⁰

Az 1933-as évet mindenképpen cezúrának kell tekinteni a MAE történetében. Gonda Béla 23 éven keresztül volt az egyesület elnöke, halála egy korszak lezárulását jelentette. 1934-ben meghalt az egyesület másik emblematis alakja is, Kövesligethy Radó. Az 1933-as év mélypont is egyben, mivel Gonda személyével az egyesület hajtómotorját is elveszítette. Sem előadást, sem kiadványt nem tudtak kiadni, *A Tengert* is csak jóval kisebb terjedelemben nyomtatták. Az anyagi gondok megoldását hosszútávon a növekvő, stabil tagság biztosíthatta, ezért volt pozitívum, hogy jó viszonyt sikerült kialakítani a Magyar Hajózási Szövetséggel, a Magyar Tengerésztisztek Egyesületével, a Volt Haditengerészek Országos Bajtársi Szövetségével. Ezen szervezetek révén új közönségre talált a MAE. Az igazgató tanács 1934. március 25-én a választmánnyal együtt ifj. Entz Gézát jelölte elnöknek, akinek nem volt ellenjelöltje.⁶¹ Entz Géza édesapjával együtt a kezdetektől az egyesület tagja

⁶¹ *A Tenger*, 1934, 25. p.

és a tihanyi Biológiai Intézet igazgatója is volt egyben. Kiterjedt nemzetközi tudományos kapcsolati hálójával rendelkezett. Korának egyik legelismertebb magyar biológusa, zoológusa volt. Entz élete végéig viselte a MAE elnöki tisztségét. Őt 1943-ban követte Mladiáta János, aki már korábban is segítette Entz munkáját és szerkesztette *A Tengert*,⁶² amely csökkentett példányszámban de 1944-ig megjelent legalább évente egyszer néhány ismeretterjesztő cikkel, tanulmánnyal. A Múzeum körúti székházat anyagi megfontolásból feladták, majd újabb székhelyet kellett keresni. 1937-től a Baross utca 13. szám, majd 1945-től a Zugligeti út 45. alatt volt. A Belügyminisztérium 1948. június 5-én szüntette meg az egyesületet.⁶³

Összegzés

A MAE alakulását tekintve a hagyományos magyar egyesületi formát követte. Tevékenységére és céljai kitűzésére is hatást gyakorolt a polgárosodó társadalom, a millenniumi Magyarország légköre, a kulturális nacionalizmus, a tudományok fejlődése, valamint a dualizmusban rohamosan kiépülő ipar és kikötőváros: Fiume. Ezek összessége egyedi kezdeményezést eredményezett. Az egyesület kezdeti optimizmusát, lendületét az első világháborút lezáró béke törte meg, amellyel Magyarország elveszítette egyetlen tengeri kikötőjét. E problémát a tagság, a vezetés igyekezett áthidalni az oceanográfia nemzetközi jelentőségére hivatkozva, de egyesületi szempontból már nem sikerült megoldást találni, hogy a tengerkutatást a MAE érdemben folytatni tudja. Bár célkitűzéseik nagyrésze nem valósult meg a külső gazdasági és világpolitikai helyzet miatt, de tevékenységüket állhatatosan végezték a rendelkezésükre álló eszközökkel, ezért három és fél évtizedes működésük értékelését is ennek ismeretében érdemes megtenni. A kezdeti tudományos kutatások, gyűjtések mindenképpen sikeresnek mondhatóak, az ismeretterjesztést mindvégig folytatták. Több tudós generációt ölelt fel az egyesület, ezért kiemelendő az egyesület közösségformáló ereje is. A 20. századi, magyar aspektusú Fiume-történet izgalmas művelődéstörténeti jelensége volt a Magyar Adria Egyesület, a magyar tengerkutatás történetének fontos szerveződése.

⁶² MLADIÁTA János: Entz Géza 1873–1943, *A Tenger*, 1943, 1–4. p.

⁶³ Budapest Főváros Levéltár, IV.1429. <<https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/54659/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYWd5YXJgYWRyaWEgZWd5ZXNcdTAwZm-NsZXQgYmFyb3NzIn0>> (letöltés: 2022. 08. 20.).